

Gulmira ABSALAMOVA,

Samarqand agroinnovatsiyalar va tadqiqotlar instituti kafedrasida dotsenti

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti dotsentii S.Yuldasheva taqrizi asosida

INGLIZ VA FRANSUZ TERMINOLOGIYASINING NAZARIY KONSEPSIYALARI

Аннотация

Ushbu maqolada ingliz va fransuz olimlarining terminologiyaga doir qarashlari, muhokamalari hamda fikrlarining qanchalik asosli ekanligi to'g'risida mushoxada yuritilgan. Shuningdek, dunyo olimlarining atama va termin deb atalgan so'zlarga ta'rif va tasnifi ham ochiqdigan.

Kalit so'zlar: atama, termin, istiloh, terminolog, atamashunos, metodologiya, terminologiya, tilshunoslik, nazariy model.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОНЯТИЯ АНГЛИЙСКОЙ И ФРАНЦУЗСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Аннотация

В данной статье рассматривается обоснованность взглядов, дискуссий и мнений английских и французских ученых на терминологию. Также раскрыты определение и классификация слов, называемых терминами, мировыми учеными.

Ключевые слова: термин, терминолог, терминоведение, методология, терминология, лингвистика, теоретическая модель.

THEORETICAL CONCEPTS OF ENGLISH AND FRENCH TERMINOLOGY

Annotation

In this article, the validity of the views, discussions, and opinions of English and French scientists on terminology is discussed. Also, the definition and classification of words called terms by world scientists have been disclosed.

Key words: term, terminologist, methodology, terminology, linguistics, theoretical model.

Kirish. Terminologiya maxsus atamalarni o'rganish va to'plashni o'z ichiga olgan fan sifatida asrlar davomida mavjud bo'lgan. Rondeaning so'zlariga ko'ra, "terminologiya ko'p yillar davomida mavjud bo'lib kelgan, qadimgi hodisadir, ayniqsa, qo'llaniladigan tillarda, sanoati rivojlangan mamlakatlarda yoki muhim ilmiy yoki texnik ishlanmalarning kelib chiqishi paydo bo'lgan mamlakatlarda, masalan, yunon faylasuflarining terminologiyasi, so'z terminologiyasi va shu kabilar"[5]. Ammo XX-asrga kelibgina bu jihat, asosan, texnik xodimlarning mehnati tufayli tan olindi [6].

XIX-asrdan boshlab, Kabre ta'kidlaganidek, maxsus lug'atlarni o'rganish va rivojlantirish zaruriyatiga bir qancha omillar sabab bo'lgan. Bu omillar qatorida biz fan sohasida tillar doirasida tadqiq etish dolzarb bo'lib borayotgan xorij tillariga bo'lgan qiziqishning kuchayishini, tilshunoslik hamda adabiyotshunoslik terminlarini yangi usullar bilan almashtirishini, tilni standartlashtirishga qaratilgan ilk sa'y-harakatlarni va jadal rivojlanishini ko'ramiz. Ushbu sohalardagi ko'plab tadqiqotlar natijasida mumkin bo'lgan ilmiy bilimlar xalqaro miqyosda rivojlanib borar ekan, bu sohalarda aloqalarni yaxshiroq nazorat qilish zarurati ortib boraveradi.

Mavzuning dolzarbligi va hozirgi holati. "Terminologiya" atamasi ikki so'zning birikishidan olingan: o'rta asr lotin tilidan "terminus"- "so'z" degan ma'noni anglatadi, "logie" boshqa fanlardagi singari "o'rganish" mazmunini beradi. Bu atama haqiqatan ham o'zining belgilash qiymatida, ayniqsa, maxsus lug'atda ko'rib chiqiladigan so'z bo'lganligi sababli, terminologiya "terminlarni o'rganish" yoki "butun atamalarni o'rganish" degan xulosaga kelish mumkin.

Biroq, "terminologiya" atamasi ko'p ma'noli, ya'ni u ishlatilgan kontekstga qarab bir nechta ma'noga ega bo'lishi mumkin. Fransuz tili lug'atlarida mavjud terminologiyaning ta'riflarini ko'radigan bo'lsak, masalan, Le Nouveau Petit Robert (2007) quyidagi ikkita ta'rifni "terminologiya" so'zi bilan bog'laydi:

- bilim yoki kasbiy sohada qo'llaniladigan alohida lug'at; tuzilgan atamalar to'plami.

- obyektlar va tushunchalar sinflarini nomlash uchun qo'llaniladigan "terminlar" yoki maxsus so'z va iboralarni tizimli o'rganishdir.

Demak, terminologiyani fan, texnika yoki inson faoliyatining muayyan sohasiga xos bo'lgan "atamalar" yig'indisi sifatida ta'riflash mumkin. Depeker ta'kidlaganidek, uning o'zagi konsepsiyadir: "Terminologiyaning ilmiy obyekt sifatidagi fikri asosli ko'riladi: terminologiyada biz ishlayotgan birlik - bu tushuncha. Ushbu oddiy bayonot tilshunos yondashuvini yuqori pog'onaga olib chiqadi"[7].

Ammo M.C. L'Homme nuqtai nazaridan, "terminologiya o'zining nazariy modellarini ishlab chiqishda, asosan, maxsus matnlarning leksik tarkibiy qismlariga e'tibor qaratdi. Terminologiya atamasi leksikologiya modelida yaratilgan bo'lib, leksik komponentlar haqida gap ketganda, hali ham ko'proq aniqlik kiritish kerak bo'ladi, chunki terminologiya o'zi tavsiflagan leksik birliklar orasida saralashni amalga oshiradi" [8].

Tajriba qismi: Shuningdek, atamalarni, xususan, lug'atlar va ma'lumotlar bazalari ko'rinishida aniqlash, formatlash va boshqarishga ham tegishli sanaladi. Bu farq leksikologiya (til birliklarini o'rganish) va leksikografiya (ushbu birliklarni qayta ishlash va tahlil qilish) o'rtasidagi farqga o'xshaydi. Va nihoyat, terminologiya o'rganish mavzusida, kasbda va hokazolarda ma'lum bir texnik qo'llash kontekstida ishlatiladigan barcha atamalarni anglatadi.

Bundan tashqari, terminologik ta'riflar obyektarga, xususan, konsepsiyaga qaratilgan bo'lib, leksik birlikka e'tibor qaratgan leksikografiklikidan farq qiladi. Hatto ularning yondashuvlari ham bir-biriga qarama-qarshidir, ya'ni terminologik yondashuv onomasiologik, leksikologiyani esa semasiologikdir. Quyidagi diagrammada ikki xil yondashuv ko'rsatilgan: terminologiyada onomasiologik yondashuv tushunchadan shaklga o'tadi, semasiologik yondashuv esa belgidan (shakldan) tushunchaga o'tadi.

1-rasm: Terminologik va leksikologik yondashuv

Bundan tashqari, metodlarga kelsak, terminologiya va leksikologiya usullari Rondeau (1981) ga ko'ra bir nechta muhim jihatlarida farqlanadi:

2-rasm: Terminologiya va leksikologiya o'rtasidagi farq

Terminologiya	Leksikologiya
<p>Obyekt bo'yicha</p> <ul style="list-style-type: none"> • U faqat so'zlarning (terminlarning) kichik to'plamini o'rganadi. • Ish mutaxassislik tillarining barcha leksik birliklarini (lingvistik shakllar) qamrab oladi. 	<ul style="list-style-type: none"> • So'zning barcha ko'rinishlari bilan qiziqadi. • Umumiy tilning barcha leksik birliklariga tegishli (zamonaviy umumiy lug'atlar).
<p>Muayyan nuqtai nazarga asosan</p> <ul style="list-style-type: none"> • Bu me'yor yoki ko'rsatma. • Ilmiy yoki texnik aloqalar (CST) ravshanligi foydasiga sinonimiyani yo'q qilish kerak. • Omonimiya muammo tug'dirmaydi. • Neologiya ko'pincha muayyan ehtiyojlarni qondirish uchun va agar standartlashtirilmagan bo'lsa, boshqariladigan mexanizmlarga muvofiq rivojlanadi. 	<ul style="list-style-type: none"> • U asosan tavsiflovchidir. • Sinonimiya tilni boyitish elementini tashkil qiladi. • Omonimiya zaruriy yovuzlikdir. • Neologiya tabiiy hodisadir.
<p>Yondashuv jihatidan</p> <p>U onomasiologik tartib (boshlang'ich nuqta) bo'lib, u konsepsiyadan yoki g'oyadan belgi yoki shakl tomon borishdan boshlanadi. Onomasiologiya semasiologiyaga qarshi.</p>	<p>Semasiologik (boshlang'ich nuqta), konsepsiya yoki g'oya tomon borish belgidan boshlanadi.</p>

Shunday qilib, terminolog ba'zan bir yoki bir nechta boshqa ismlarni afzal ko'rgan holda ism tanlash va tuzatishga olib keladi [9].

Olingan natijalar tahlili: Leksikologiya tilning butun leksikasi bilan qiziqsa, terminologiya leksikaning bir qismi, ya'ni mutaxassislik sohasiga xos so'zlar sifatida belgilangan atamalar bilan chegaralanadi.

Ushbu ikki turdagi ta'riflarni yanada farqlash uchun har doim ma'lum bir sohadagi tushunchaga ishora qiluvchi terminologik ta'rifning ko'lamiga e'tibor qaratish lozim. Darhaqiqat, terminologik ta'rifning ko'lamini yoki chegarasi faqat ixtisoslashgan sohaga qaratilgan bo'lsa, leksikografik ta'rif unga nisbatan umumiyroqdir.

Bundan tashqari, atama bir yoki bir nechta birlikdan iborat:

- Leksikologiya tildagi sodda yoki murakkab so'zlarni o'rganadi, ularning ma'nosi va ahamiyatini, nutqdagi xatti-harakatlarini tahlil qiladi.

- Terminologiya faqat ixtisoslashgan tilga mansub atamalar, oddiy yoki murakkab so'zlar bilan qiziqadi, ular tegishli bo'lgan tushunchalar tarmoqlarini tahlil qilish bilan birga so'zning ma'nosi va xatti-harakatlarini ham o'rganadi.

Bu tasnifga ko'ra atama o'zi belgilagan tushunchadan ajralmas ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Termin va uning xususiyatlarini xorij tilshunoslari asarlarida tadqiqot davomida Kabre terminga nisbatan har bir ixtisoslashgan fanga xos tushunchalarni nomlaydi deya tasniflaydi [6].

X. Xyuellning qayd etishiga ko'ra, terminologiya muayyan fanga oid terminlar yoki texnika sohasida qo'llanadigan so'zlar yig'indisidir. Biz terminlar ma'nosini qayd etish orqali ular ifodalaydigan tushunchalarni ham qayd etamiz [10].

O. Vinokurning fikricha, termin - har doim aniq va ravshan. Terminlar sistemasi tili ongli shakllantiriladi. Zero, termin o'z-o'zidan, stixiyali tarzda paydo bo'lmaydi, balki zarurligi, jamiyatda unga ehtiyoj mavjudligi bois yaratiladi.

A. Gerdning mulohazasiga ko'ra, termin ilm-fan taraqqiyotining muayyan bosqichida mavjud tushunchalarning asosiy xususiyatlarini aniq va to'raligicha aks ettiruvchi maxsus terminologik ma'noga ega tabiiy va sun'iy til birligi, ya'ni so'z yoki so'z birikmasidir [11].

O. Axmanovanning ta'kidlashicha, terminologiya qaysidir fan o'z taraqqiyotining oliy darajasiga erishgandagina yuzaga chiqadi, ya'ni termin muayyan tushuncha aniq ilmiy ifoda kasb etgandan so'ng tan olinadi [1]. Termini noterminidan farqlashning muhim vositasi uni ilmiy asosda ta'riflashning mumkin emasligidir.

V. G. Gak terminning ta'rifini berish qatori, uning mohiyatini ochib, terminning biror bir til so'z boyligidagi o'rnini belgilaydi. U ilmiy ishlarda terminga lug'aviy birliklarning alohida turi tarzida qaralishiga e'tiroz bildiradi hamda termin-funksiya, leksik birliklar qo'llanishining bir qo'rinishi, degan g'oyani ilgari suradi [2].

V. P. Danilenkoning e'tirof etishicha, jamiyatda sodir bo'ladigan har qanday jarayonning in'ikosi davstavl terminologiyada o'z ifodasini topadi yoki muayyan terminlarning transformatsion o'zgarishi oqibatida voqelanadi [3].

D. Lottening ishlarida terminga alohida belgi sifatida emas, balki aniq sistemaning a'zosi shaklida qarash, munosabatda bo'lish zarurligi ta'kidlangan.

Uning fikriga muvofiq mazmun planidagi sistemli munosabatlar terminlarning sistem xarakterga egaligini belgilaydi. Terminlarning terminlar sistemasidagi o'mi, mavqei muayyan tushunchaning tushunchalar sistemasidagi o'mi, mavqei bilan aniqlanadi. Terminologiya turli-tuman maktab, ilmiy yo'nalish va aniq fikrlarga xos kategorial apparatni ifodalovchi, terminlar sistemasiga birlashgan maxsus tushunchalar yig'indisi, majmui tarzida qaraladi. [4]

Xulosa qilib aytganda, terminologiya ilmiy yoki texnik lug'at bilan shug'ullanadigan fandır. Uning maqsadi fan va texnikaning obyektlar va hodisalarni belgilash usullarini o'rganish ekanligi aniqlandi. Bundan tashqari, u inson faoliyatining bir yoki bir nechta sohalariga xos bo'lgan "konsepsiyalarni belgilash yoki aniqlashtirish"ni muntazam ravishda o'rganadi. Shu jihatdan, terminolog atamashunos vazifasini bajara olsa-da, terminologiyani to'liq bilganligi sababli, atamashunosning terminolog vazifasini bajarishi mukammal, chunki u atamashunoslik ishning ma'lum jihatlari bilan cheklangan.

ADABIYOTLAR

1. Axmanova O.C., Тер-Мкртчян С.А. Научное определение как лингвистическая и семиотическая проблема. Проблематика определений терминов в словарях разных типов. - М.: Наука, 1976. - С.57-63.
2. Гак В.Г. Асимметрия лингвистического знака и некоторые общие проблемы терминологии (семантические проблемы языка науки). Материалы научного симпозиума. - М.: МГУ. 1972. - С.68 -71.
3. Даниленко В.П. Об основных лингвистических требованиях к стандартизируемому термину // Семиотические проблемы языков науки, терминологии и информатики. - М.: МГУ, 1971.-9.

4. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. -М.: АН СССР, 1961.-45.
5. Rondeau, Guy. Introduction à la terminologie, Boucherville, Québec, Gaëtan Morin, 2e éd. 1984: 1
6. Cabré, Maria Teresa. « La terminologie : théorie, méthode et applications ». Ottawa, Les Presses de l'Université d'Ottawa. 1998: 22
7. Depecker, Loïc. « Entre signe et concept : éléments de terminologie générale », Paris, Presses Sorbonne Nouvelle. 2002: 32
8. L'homme, Marie-Claude. « Nouvelles technologies et recherche terminologique.
9. Techniques d'extraction des données terminologiques et leur impact sur le travail du terminographe », lien : <http://olst.ling.umontreal.ca/pdf/textHomme.pdf>. 2002,-27.
10. Rondeau, Guy. Introduction à la terminologie, Boucherville, Québec, Gaëtan Morin, 2e éd. 1981: 62-63.
11. Whewell W. The philosophy of the inductive sciences founded upon their history. Vo. I-II. - London, 1967.-13
12. Герд А.С. Значение термина и научное знание//Научно- техническая терминология. Серия 2. М.,1991. №10. - С.1-4.